

ISSN 2587- 2001 e-ISSN 2618-6187

ANASAY

3 Aylık Ulusal Hakemli - Süreli Dergi -Yıl:5 – Sayı:15 - Şubat 2021

koynunda büyüdük

18. YÜZYILDA ANKARA'DA TİFTİK İPLİĞİ VE SOFTİCARETİ YAPAN YABANCI TACİRLERE YÖNELİK KANUNSUZLUKLAR

ILLEGALITIES AGAINST FOREIGN MERCHANTS TRADING MOHAIR AND ANGORA WOOLS IN ANKARA IN THE 18TH CENTURY

DOI: 10.33404/anasay.865884

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Mustafa KAYA *

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden olan Ankara, coğrafi konumu ve elverişli iklimi sayesinde tiftik keçisi yetiştiriciliğinde ön plana çıkmayı başarmıştır. Bu sayede elde edilen tiftik yününe ve üretilen sofa dayalı bir ticaretin gelişmesi, şehri 16. yüzyıldan itibaren Avrupalıların da ilgi duyduğu önemli bir ticari merkez haline getirmiştir. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar yoğun bir tiftik ipliği ve sof ticaretine merkezlik yapan Ankara, yerli tacirlerin yanı sıra pek çok yabancı tacir taifesinin de buluşma noktası olmuştur. Şehirden topladıkları iplik ve sofları önce İzmir'e, oradan da Avrupa'ya götüren özellikle Venedik, Fransa, Hollanda ve İngiltere menşeli olan bu tacirlerin can ve mal güvenlikle-

1- Makale Geliş Tarihi: 21. 01. 2021 Makale Kabul Tarihi: 15. 02. 2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mustafakaya73@hotmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-9526-7178>

ri ahidnamelerin yanı sıra devlet imkânlarıyla da güvence altına alınmaktaydı. Ancak buna rağmen, bu tacirler zaman zaman gerek reayadan gerekse askeri kesimden bazı kimseler tarafından özellikle ticari faaliyetlerinin ve kazançlarının engellenmesine yönelik yapılan kanunsuzluklara maruz kalmışlardır. Bu durum karşısında tacirler, çözüm arayışlarını elçileri vasıtasıyla İstanbul'a müracaat etmek suretiyle gerçekleştirmişlerdir. Ancak kendilerine yapılan kanunsuzlukları, gerek ahidnamelerde belirlenen haklarla gerekse Osmanlı kanunlarıyla gidermeye çalışan bu tacir topluluğundan bazılarının ise, ticari faaliyetlerinin özellikle vergi ile ilgili kısımlarında zaman zaman bir takım kanunsuzluklara yönelindikleri görülmüştür. Bu doğrultuda, çalışmada bahsi geçen konular arşiv kaynaklarının döneme ait belgeleriyle örneklendirilmek suretiyle ele alınmış ve ayrıca konuyla ilgili doğrudan ve dolaylı olarak yapılmış çalışmalarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Tiftik, Sof, Yabancı tacirler, Kanunsuzluk, 18. Yüzyıl

ABSTRACT

Ankara, which is one of the important cities of the Ottoman Empire, has managed to come to the forefront in Angora goat breeding thanks to its geographical location and favorable climate. The development of a trade based on Angora wool and mohairs produced in this way made the city an important commercial center, which attracted the attention of Europeans since the 16th century. Ankara, which was the center of an intense mohair yarn and Angora wool trade from the 16th to the 18th centuries, was the meeting point of many foreign merchant groups as well as local merchants. The life and property safety of these merchants, especially those originating from Venice, France, the Netherlands and England, who took the threads and softs they collected from the city to Izmir and then to Europe, were secured by state facilities as well as by treaties. Nevertheless, they were subjected to illegalities from time to time by some people from both the public and the military sector, especially to prevent their commercial activities and earnings. They seek for a solution in this situation by applying to Istanbul through their ambassadors. However, it has been observed that some of these merchant communities, which tried to eliminate the illegality against them with the rights specified in the treaties and the Ottoman laws, sometimes turned to some illegalities especially in the tax-related parts of their

commercial activities. In this regard, the issues mentioned in this research were studied by exemplifying the documents of the archive resources of the period and were also supported by direct and indirect studies on the subject.

Keywords: Ankara, Angora wool, Mohair, Foreign merchants, Illegality, 18th century.

Giriş

Ülkelerin gelişim süreçlerinde askeri ve siyasi başarılarla birlikte ekonomik üstünlük de önemli bir unsurdur. Tarih boyunca uzun süre ayakta kalmayı başarmış devletlere bakıldığında bu durum açıkça görülebilmektedir. Söz konusu devletlerden birisi olan Osmanlı Devleti de, askeri, siyasi ve sosyal gelişimiyle birlikte özellikle klasik dönem olarak tabir olunan 15. ve 16. yüzyıllarda sahip olduğu güçlü ekonomisiyle uzun bir dönem varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Art arda kazanılan savaşlardan elde edilen maddi getirilerin yanı sıra daha çok toprağa dayalı zirai bir ekonomik geliri olan Osmanlı Devleti’nde aynı zamanda mamul madde üretimine dayalı bir sanayi geliri de söz konusuydu. Sanayi üretiminin gelişiminde bazı bölgeler, kendilerine özgü sahip oldukları ham maddeyi mamul madde haline getirip ülke içine ve dışına pazarlamak suretiyle ekonomiye daha etkin bir katkı sağlamışlardır. Örneğin, Tokat ve çevresinde dokumaya, Kastamonu’da keresteye, Bursa’da ipeğe yönelik sanayi gelişmiş iken, Ankara ve çevresinde ise tiftik yününe bağlı olarak sofa dayalı sanayi ön plana çıkmıştır. Köklü bir geçmişe sahip ve tarih boyunca kurulmuş pek çok devletin önemli şehirlerinden biri olan Ankara, coğrafi konumunun uygunluğu ve ticaret yollarının üzerinde olması gibi sebeplerle önemini korumuş ve aktif şehirler arasında yer almıştır. Ankara’nın 16. yüzyıldan itibaren ekonomik canlılığı özellikle tiftiğe dayalı sof² üretimi ve buna bağlı ticaret sayesinde artmış ve bu yönüyle gerek ulusal gerekse uluslararası bir ticaretin merkezi konumuna yükselmiştir. Tiftiğe dayalı üretilen ürünleri üreticiden alan ve satan yerli tüccar topluluğu ile birlikte bu ürünleri kendi ülkelerine götürmek üzere Avrupa’nın önemli ülkelerinden gelen birçok yabancı tüccar, bu canlılığı ve ekonomiyi ge-

2- Sofun anlamları sözlükte, “Bir çeşit sertçe, ince yünlü kumaş” ve “Ham ipekten yapılmış astarlık kumaş” şeklinde olup “Ankara sofı” ifadesi bu anlamla birlikte verilmektedir (TDK Güncel Türkçe Sözlük, 2018). Ancak, sözlükteki anlamların aksine ne “sert” bir kumaş, ne de “ham ipekten” olan Ankara sofı, tam aksine yumuşak ve Ankara keçisi tiftiğinden eğrilen katışıksız tiftik ipliğiyle dokunmaktaydı. Ankara sofı üzerine yazılmış kaynaklarda sofun tanımında ortaklaşılan özelliklerde ise, Ankara keçisininin tiftiğinden dokunan değerli bir dokuma kumaş olması, parlak oluşu ve yalnızca Ankara ve çevresine özgü oluşu öne çıkmaktadır. (Çerçioğlu Yücel, 2018, s. 10).

İştihacı unsurlar olarak dikkat çekmişlerdir. Ticari faaliyetlerde bulunan yerli ve yabancı bu tüccar taaifesi, devlet tarafından sosyal ve iktisadi güvenceleri sağlanmasına rağmen zaman zaman bir takım sorunlar yaşamışlar ve kanunsuzluklara maruz kalmışlardır. Bu bağlamda çalışmamızın konusu 18. yüzyılda tiftiğe dayalı ticaretle uğraşan bu tüccar topluluğundan yabancı tacirlerin yaşadıkları sorunlar, bunlara karşı yapılan kanunsuzluklar ve çözümler üzerine olacaktır. Yabancı tacirlere karşı şehirde kimler tarafından ne gibi kanunsuzlukların yapıldığı ve bu durum karşısında nasıl çözüm üretildiği konusu arşiv belgelerindeki ilgili kayıtlarda yer alan bilgiler ve bu alanda yapılan çalışmalar doğrultusunda ele alınacaktır.

Avrupa sanayileri Osmanlı ürünlerini önce taklit edinceye ve sonra geçinceye kadar, Osmanlı ipekli, pamuklu ve sofları Avrupa'ya Osmanlı ihracatının oldukça önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı (İnalçık, 2000, s. 80). Bu ürünlerden biri olan sof, 15. ve 16. yüzyıllar arasında Ankara'da en önemli faaliyet ve ticaret metaı olup, Ankara ve çevresinde yetiştirilen tiftik keçisinin yününden dokunan bu kumaş aynı zamanda yoğun bir uluslararası ticarete konu olmuştur (Ergenç, 2009, s. 267). Çeşitli zamanlarda Anadolu'yu gezen bazı yerli ve yabancı seyyahlar da Ankara'dan bahsederken tiftik keçisi ve bundan elde edilen tiftik ipliği ile softan ayrıntılı olarak bahsetmişlerdir.³ 16. yüzyılın sonlarına kadar geçen zaman içinde, Ankara ve çevresinde dokunan sofların ünü imparatorluk sınırlarını aşip doğuda⁴ ve batıda da ün yapmıştı. Tiftik keçisinin yününden iğrilen iplerle dokunan kumaşlar, incelik ve parlaklığı nedeniyle, özellikle üst tabakadan kişilerin giyiminde ayrı bir yer tutuyordu. Ankara öylesine yoğun bir sof üretim alanıydı ki, buraya gelen yabancıların ilk dikkatini çeken bu konudaki etkinlikler olmuştur⁵ (Ergenç, 1988, s. 514-515). Şehirde yüksek miktarda sof

-
- 3- Seyahatnamelerinde Ankara'da yetiştirilen tiftik keçisi ve buna dayalı sof üretiminden bahseden seyyahlardan bazıları şunlardır: Evliya Çelebi, Joseph de Tournefort, Polonyalı Simeon, Paul Lucas ve Charles Texier. Ayrıca, Gary Leiser'in (1993-1994) *Travelers' Account on Mohair Production in Ankara From The Fifteenth Through The Nineteenth Century* (Ankara'da Tiftik Üretimine Dair, On Beşinci Yüzyıldan On Dokuzuncu Yüzyıla Kadar Gezinlerin Anlatıları) makalesi, gezinlerin Ankara keçisi, tiftik ve sof üzerine anlatılarını, Ankara'daki tiftik ve sof ile ilişkilendirerek toplu bir biçimde sunmasından dolayı kayda değerdir. (Çerçioğlu Yücel, 2018, s. 15).
- 4- Gümrük mukataası kayıtlarındaki bilgilere göre Ankara sofı, Avrupa'nın yanı sıra kuzeyde Kefe'ye, doğuda ise Arabistan'a ihraç edilmekteydi. (İnalçık, 1960, s. 55 ; 2011, s. 136) Ayrıca ülke içerisinde de başta İstanbul olmak üzere Halep, Bursa, Şam gibi şehirlere gönderiliyordu. (Ergenç, 1995, s. 113).
- 5- Tiftik, inceliğinin ve parlaklığının dışında yumuşaklık, hafiflik, esneklik, dayanıklılık, ateşe dayanıklılık, kir ve toz tutmama, kolay boyanma, kolay eskimeme, kolay kırışmama, kolay ses geçirmeme, kolay ısı geçirmeme, kolay solmama, her mevsim kullanılabilme, yıkanınca fazla çekmeme, diğer yünlerin aksine vücudu tahriş etmeme vs. gibi özellikleri nedeniyle Avrupa'nın pek çok yerinde olduğu

üretimini ve sofa dayalı bir sanayi ve ticaretin bulunuşu, şehirdeki nüfus artışını da tetiklemiştir. 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında Ankara'nın toplam nüfusunun 23 bin ile 25 bin arası olduğu kadı sicillerinde bulunan avarız hanesi, cizye ve ispençe kayıtlarından anlaşılmaktadır (Ergenç, 2000, s. 52-53).

16. yüzyılın sonlarına kadar hızlı bir yükselme gösteren sof üretimi ve ticareti, 17. yüzyıldan itibaren önemli bir değişime uğramıştır. Yüzyılın ortalarına kadar sof ön planda iken bu tarihten itibaren belgelerde tiftik ipliğinin de ticari bir meta olarak geçtiği görülmektedir (Taş, 2006, s. 78). Bu durum iç pazara olumsuz bir etki yapmıştır. Meşhur Ankara soflarını evvelden beri pekiyi tanıyan Avrupalıların, bu çeşit kumaşı kendileri yapmak üzere Ankara pazarlarından sof ipliği almaya başlamalarıyla, kendi tezgâhlarının ham maddesizlikten durma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu sezen şehir halkı, 1615 senesinde durumun ciddiyetini topluca İstanbul'a aksettirmişler ve bu durum üzerine tiftik ve sof ipliği satışı yasaklanmıştır (Cezar, 2011, s. 2342). Ancak, Ankara'da sofçular tarafından kullanılmakta olan tiftik ipliklerinin, başka esnaf gurubuna ve Ankara dışına satılması yasak iken, 1638'den itibaren bu yasağın delindiği ve tiftik ipliğinin İzmir'e, yabancı ülkelere ve diğer yerlere nakledildiği belgelerden anlaşılmaktadır (Ergenç, 2009, s. 268). Osmanlı Devleti'nde hububat ihracında uygulanan kesin ve devamlı yasakların, sanayi hammaddelerinde uygulanmaması durumun seyrini özetlemektedir. Mesela pamuk, pamuk ipliği, sahtiyan, bal mumu, sof ve tiftik ipliğinin merkezden vilayet defterdarlıklarına gönderilen hükümlerde veya Avrupa devletlerine verilen bazı ahidnamelerde⁶

gibi Britanya'da da yüzyıllar boyunca çok talep edilen bir madde olmuştur. (Webb (Yıldırımak), 2006, s. 390) Farklı bölgelerin ihtiyaçlarına göre bakıldığında tiftik Anadolu'da yaygın olarak kadın ve erkek çorapları, boyun atkısı, başörtüleri, halı, eldiven ve battaniye üretiminde kullanılırken, 18. yüzyılda İngiltere'de ise bu üretim şık düğme, elbise şeridi, yağmurluk, kumaş, şapka, kep, mendil, perde, yastık, peruk, olta ve top ağız temizlik bezi şeklinde çeşitlilik göstermiştir. (Ankara Vilayet Sâlnâmesi, 1325 (1907) 1995, s. 296; Webb (Yıldırımak), 2006, s. 86-87).

- 6- Âhidnâme, lugatlarda "muâhede" veya "antlaşma kâğıdı" gibi kısa tarifleri yanında, "antlaşma şartlarını ve iki tarafın imzasını taşıyan kâğıt" şeklinde de tarif edilmektedir. Aslında ahidnâme, bazan karşılıklı antlaşma sonucu varılan şartları, bazan da istenilen imtiyazları ihtiva etmekle beraber, tarafların birlikte imza koydukları bir belge değildir. Ancak, bir sulh antlaşması bahis konusu olduğunda, tarafların delegelerince ayrı ayrı imzalanan ve tespit edilmiş şartları ihtiva eden temessüklere göre maddeleri belirlenmiş olan metnin başında padişahın tuğrasının yer aldığı bir belgedir. Osmanlı Devleti Yakındoğu'yu, coğrafi keşiflerden önceki gibi Uzakdoğu-Avrupa ticaret yolunun güzergâhı olarak tutabilmek, ayrıca kendi toprakları üzerindeki ticareti de geliştirebilmek için Anadolu Selçukluları, Bizans ve Memlûkler tarafından Ceneviz ve Venedikliler'e verilmiş olan imtiyazları XIV. yüzyıldan itibaren yenilemiş, XVI. yüzyıldan itibaren de Fransa (1536), İngiltere (1580), Hollanda (1612), Avusturya (1616) başta olmak üzere, İsveç (1737), Sicilyateyn (1740), Danimarka (1756), Prusya (1761) ve İspanya'ya (1783), Fransa ve İngiltere'ninkilere benzer ahidnâmeler vermiştir. (Kütükoğlu, 2013, s. 536-538).

ihracına müsaade edildiği görülmektedir. 1675 İngiliz ahidnamesinde İngiliz tacirlerin Ankara'dan sof ve tiftik ipliği satın aldıklarında “bâc-ı ihrâciyye” ödemeyeceklerine işaret edilmiş olması, bu malların ihracına izin verildiğini göstermektedir (Kütükoğlu, 2018, s. 370). 18. yüzyıla gelindiğinde bu değişim daha da belirgin bir hâl alarak Ankara'da tiftik ipliği ticareti sofculuğun yanı sıra en önemli ekonomik eylem olarak kendini göstermiştir (Aktüre, 1978, s. 55). 1749-1750 yıllarında Fransız sefaretince hazırlatıldığı anlaşılan Bursa, Gelibolu ve Ankara ile ilgili raporlardaki bilgiler, 18. yüzyılın ortalarında Ankara tiftik keçisinin hem Ankara'da çok önemli bir sanayi kolunu beslediğini (kapasitesi yılda 20 bin top⁷ şalı ve sof) hem de ciddi bir ihracat metaı sağladığını ortaya koymaktadır. Rapora göre, Fransız, İngiliz, Hollandalı ve Ermeni tacirlerin çektikleri tiftik ipliği balyalarıyla ortalama olarak Ankara'nın yıllık ihracatı 3000 balyayı (584.849 kg.) bulmaktaydı (Sahillioğlu, 1969, s. 62). Yüzyılın ortalarından itibaren ise sanayi sektöründe giderek belirginleşen üretim azalması Ankara'nın sof⁸ ve şal imalatında da kendini göstermiş, 1740'lardan 1790'lara kadar yüzde 30 civarında bir düşme görülmüştür. 19. yüzyıla gelindiğinde 1830'dan itibaren tiftik keçisinin ülke dışına çıkarılmasına izin verilmesiyle Güney Afrika'daki üretim Ankara'nın önemini azaltmış ve sof dokumacılığının ömrünün tamamlanmasına sebep olmuştur⁹ (Kütükoğlu, 2018, s. 422).

Yaklaşık üç asır boyunca tiftik ve tiftiğe dayalı ürün üretimine merkezlik yapan Ankara, aynı zamanda bu ürünlerin ticaretini yapan yerli ve yabancı pek çok tüccarın da buluşma noktası olmuştur. Ankaralı tacirlerin yanlarındaki sof yükleri ile birlikte ülke dışına yaptıkları ticaret seferlerine karşılık birçok yabancı tüccar da Ankara'ya gelmiş ve uzun müddet kalarak büyük meblağlar ödemek suretiyle satın aldıkları sofları kendi ülkelerine götürmüşlerdir (Ergenç, 1975, s. 156-157; Ongan, 1955, s. 34). İlk zamanlar içlerinde Türklerin de bulunduğu büyük kısmıyla Ermenilerden oluşan bir Ankaralı tacirler ağı, tiftik

7- Top: 20 arşun: 13 metre (İnalçık, 2000, s. 447).

8- Fransızlar ancak 1730 dolaylarında Lille, Arras ve Amiens şehirlerinde sofculuğu geliştirdikten sonra Ankara'dan mamul sof ithal etmeyi bırakmışlardır. (Faroqhi, 1983, s. 254).

9- Ankara'daki tiftiğe dayalı sanayinin geçirdiği aşamalar dört dönem olarak ayrılabilir: Birinci dönemde ham madde (tiftik) sonuna kadar işlenip tam mamul (kumaş) olarak satılmıştır. İkinci dönem, kumaş üretiminin gerileyip iplik üretim ve ticaretinin öne çıktığı dönemdir. Üçüncü dönem, kumaş üretiminin tümüyle sona erdiği, iplik üretiminin büyük ölçüde gerilediği bunlara karşılık tiftiğin işlenmeden satıldığı dönemdir. Dördüncü ve son dönemde ise, 19. yüzyıl ortalarından başlayarak Ankara keçisinin Anadolu toprakları dışında yetiştirilmeye başlandığı ve Ankara ve Türkiye'nin tiftiğin tek üreticisi olma konumunu yitirdiği dönemdir. (Tamura, 2018, s. 73-76.)

ipliğinin satın alınmasını, İzmir'e naklini ve oradan Avrupalı tacirlere satılması tekeli ellerinde tutarlarken, Avrupalı tacirler sürekli olarak bu ağı kırmayı ve tiftik üretiminin yapıldığı bölgeye ulaşarak orada doğrudan alım yapmayı gerçekleştirecek teşebbüslerde bulunmuşlardır (Ergenç, 2009, s. 268). Avrupalı tacirlerin bu teşebbüsleri neticesinde şehirde, İzmir'de bağlantı içinde oldukları tacirlere götürmek için keçi yünü ve sof toplayan hayli kalabalık Venedikli, Fransız, İngiliz ve Hollandalı tacirlere rastlamak mümkündür (La Motraye Seyahatnamesi, 2007, s. 286; Özdemir, 1986, s. 237). Uzun süreli devam eden bu ticari faaliyetler, tacirlerin şehirde ikamet etmelerini ve de yaptıkları ticaretin kurumsal bir kimlik dâhilinde yürütülmesini sağlamıştır. Örneğin 1602 yılında Venedikli tacirlerin Kurd Mahallesi ve Kale civarında ev kiralamalarıyla (Ergenç, 1995, s. 115), 1701 ve 1749 yıllarında ise İngiliz tacirlerin Mukaddem ve Voltarin Mahallelerinden ev almalarıyla ilgili kayıtlar, yabancı tacirlerin şehirde yerleştiklerini göstermektedir (Akyüz, 2003, s. 139). Bunda, genel olarak yabancıların, doğunun zengin kültürel ve coğrafi çoğulculuğuyla bütünleşme zorunluluğu neticesinde toplumun bir parçası gibi davranmaya başlamaları da etkili olmuştur (Goffman, 2001, s. 20). Tacirlerin aldıkları malları nakletmeleri ise, İstanbul'daki mümessilleri tarafından yönetilen Ankara'daki ticaret evleri üzerinden yapılmıştır. Fransızlar, 6 ticaret evi vasıtasıyla yılda ortalama olarak 120-1300 balya, İngilizler 2 ticaret evi vasıtasıyla 300 balya, Hollandalılar ise yine iki ticaret evi vasıtasıyla 500 balya ipliği İzmir veya İstanbul'a göndermişlerdir (Sahillioğlu, 1969, s. 65). Ankara'da uzun süreli ve yüksek hacimde tiftik ipliği ve sof ticareti yapan bu tacirlerin, yapmış oldukları ticaretin sürdürülebilmesinde güvenliklerinin sağlanması çok önemliydi. Onların gerek can güvenliklerinin sağlanması gerekse ülke sınırları dâhilinde serbestçe ticaret yapabilmeleri, bağlı buldukları devletlerin Osmanlı Devleti ile eskiden beri yaptıkları ve dönem dönem yenilenen ahidnamelerle güvence altına alınmıştı.¹⁰ Bununla ilgili tacirlerin ticari güvenliklerinin sağlanması, eşkıya baskınlarının önlenmesi, kanunlara aykırı vergi talebinde bulunulmaması gibi konularda tedbirler alınması yönünde Anadolu'daki ilgili kişilere sık sık fermanlar yollanmıştır. Örneğin sof ve başka eşyalar satın almak için İstanbul'dan Ankara'ya giden Müslüman, Yahudi ve zimmi tüccar taifesinin eşkıya baskınlarından dolayı zor

10- Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dâhilinde tacirlerinin rahatlık ve emniyet içinde ticaret yapmalarına çok dikkat olunurdu. Ahidnameli devletlerin tscirleri limanlara mallarını getirir, kanun ve emirnamelerde yazılı gümrük resmini ödedikten sonra malını o limanda veyahut da vekilleri vasıtasıyla sevk ettikleri başka bir yerde satarlardı. (Cezar, 2001, s. 2344-2345).

duruma düşmeleri üzerine yaptıkları şikâyet neticesinde 1609 tarihinde gönderilen fermanla, Üsküdar'dan Ankara'ya kadarki yol üzerinde bulunan kadıllardan, tüccar taifesinin korunması ve rencide ettirilmemesi istenmiştir (Ahmet Refik, 1988, s. 39). Başka bir örnekte ise Ankara ve Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki kadı, naib, kethüda, yeniçeri, yeniçeri serdarları, iskele eminleri ve diğer kolluk kuvvetlerine, Venedik ile yapılan ahidname gereği Venedik tüccarının alım ve satım için ellerinde bulundurdukları eşyanın vergisini ödedikten sonra hariçten vergi talep edilmemesi ve zor durumda bırakılmamaları yönünde ferman gönderilmiştir (Akyüz, 2003, s. 141).

Yabancı Tacirlere Yönelik Kanunsuzluklar ve Tedbirler

Şehirde sof ve tiftik ipliği ticareti ile meşgul olan çok sayıdaki tüccarın can, mal ve ticari güvenlikleri gerek bağılı buldukları devletlerle yapılan ahidnamelerle gerekse Osmanlı Devleti kanunlarınca güvence altına alınmasına rağmen bu tacirler zaman zaman değişik kesimlerin kanunsuzluklarına maruz kalmışlardır. Bunlardan bir kısmı, bazılarının dışarıdan müdahil olduğu bazılarının ise tacirlerin yaptığı ticaretle direkt ilintili olduğu reayadan kimselerdi. Örneğin, Hollanda elçisinin İstanbul'a sunduğu arzuhaldeki şikâyet ve istekler doğrultusunda 1701 tarihinde yazılan bir ferman, dışarıdan müdahale yapanların engellenmesine yöneliktir. Arzuhalde, Hollanda tacirlerin Ankara ve Beypazarı kazalarında rızalarıyla satış yapan esnaftan satın aldıkları sof ve sof ipliğine hariçten kimse karışmaz iken bazı menfaatçilerin bu tacirlere kaliteli iplik ve sof aldırılmamak üzere ahidnameye aykırı olarak engel çıkardıkları zorbalık yaptıkları ve bunları rencide ettikleri belirtilmiştir. Gönderilen fermanla, tacirlerin alışverişlerine kimsenin karışmaması istenmiştir (Akyüz, 2003, s. 140). Başka bir örnekte ise Fransız tacirlere yardım edenlere mani olunmaması yönünde bir maddenin ahidname-i hümayunda bulunmasına rağmen Ankara'da buna aykırı davranışların olduğu, İstanbul'daki Fransa elçisinin gönderdiği arzuhalde belirtilmiştir. Buna göre, Fransız tacirlerin istihdam ettikleri Ermeni taifesinden olan simsarlar, kendi hallerinde işleriyle meşgul olup ödemeleri lazım gelen cizye ve diğer vergileri eda etmelerine rağmen kötü niyetli ve nifak ehli kimseler tarafından ahidnameye de aykırı olarak işlerine müdahale edilmek suretiyle zulme maruz kalmışlardır. Şikâyet akabinde gönderilen fermanla, ahidname gereği işlere müdahale edenlerin uzaklaştırılması ve tacirler ile yardımcılarının korunması istenmiştir (Akyüz, 2003, s. 144).

Tiftik ipliği ve sof ticareti yapan yabancı tüccar taifesinin kazançlarına göz dikip ticaretlerini bozmaya yönelik girişimler, başkalarının kazançlarından alışveriş ilişkisi olmadan haksız gelir elde etmek isteyenlerin yanı sıra bu tacirlerle sürekli iş yapan kimseler tarafından da yapılabilmekteydi. Bu konuda en fazla sorunun, satın alınan iplikleri ve diğer yükleri nakliyyeye hazır hale getiren kimselerle yaşandığı belgelerden anlaşılmaktadır. Ankara'da ikamet eden yabancı tiftik ipliği tacirleri ile iplik ve yük basarak denk bağlayan¹¹ ve bu işin ustası olmuş 30 zımmi sanatkâr arasında yaşanan ücret sorunu nedeniyle, tacirlerin toplu halde mahkemeye giderek şikâyetle bulunmaları bu duruma önemli bir örnektir. Yaptıkları işin karşılığı ikişer kuruş olan sanatkârların, önce yüzer para, ardından üçer kuruş ve daha sonra da üç buçuk dörder kuruş almadıkça işi yapmayacaklarını söylemeleri üzerine tacirler, 1740 senesinde damga mukataası emini Mustafa Ağa aracılığıyla bu işten hem kendilerinin hem de devletin zarara uğradığını belirterek eskiden belirlenen miktarın devam ettirilmesini talep etmişlerdir (BOA. C. İKTS. 24/1181). Başka bir örnekte ise, şikâyetin konusu, denk bağlama işine dışarıdan müdahale edilmek suretiyle yaşanan maddi kayıp üzerine olmuştur. Bu defa İzmir'de ikamet eden bazı Fransız, Hollandalı ve İngiliz tacirler, sof ipliği mukataası emini Mustafa Ağa ile birlikte 1772 senesinde mahkemeye giderek, Ankara'dan aldıkları sof İzmir'de denk olarak bağlatıp satarlarken, İdal oğlu Karabet ve Saik oğlu Bedros isimli iki zımminin elde ettikleri iplikleri hile ile bağlamak suretiyle kendilerini ve devleti zarara uğrattıklarını belirtmişler ve bundan sonra denk bağlama işini bunların yerine herkes tarafından da kabul edilen Terdu Acı Artin, Külhancı oğlu Yoseb ve Benli oğlu Yoseb isimli zimmilerin yapmalarını talep etmişlerdir (BOA. C. İKTS. 3/125). Örneklerden görüldüğü üzere, denk bağlama işini profesyonel olarak yapan gayrimüslim sanatkarlar, mesleği tekellerinde tutmalarının, tacirlerin sof ve tiftik ipliği ticaretinden yüksek kazanç sağlamalarının ve denk bağlatmayı başkalarına ustaca yaptırılmayacaklarının kendilerine sağladığı avantajları fırsata dönüştürerek kanunsuzca bir kazanç elde etme yoluna gitmişlerdir. Ayrıca burada yaşanan sorunun sadece bir millette mensup tacirleri değil şehirde ticaretle meşgul olan diğer milletlerden tacirleri de ilgilendirmesi, çözüm için toplu olarak hareket etmelerini beraberinde getirmiştir.

Tacirlerin sürekli iş ilişkisi içinde olduğu ancak zaman zaman sorunlar yaşadığı diğer bir grup da deveçiler olmuştur. Mekkâri esnafı olarak da tabir edilen

11- Denk, sıkı bağlanıp murabbau' şekli bir hacim teşkil eden tüccar eşyası olup (Şemseddin Sami, 1996, s. 621), 1 denk, bir beygir yüküdür. (İnalçık, 2000, s. 442).

deveciler ya da katırcılar, Ankara'dan aldıkları yükleri istenilen limana götürüp teslim etmeyi üstlenirken bu iş için kadı huzurunda bir belge düzenleniyordu. Yolun uzaklığı ve taşınan malın değeri, taşıma ücretinin belirlenmesinde esas teşkil ediyordu. Yolda taşınacak metanın zarara uğraması halinde tazmin etmek de mekkârielerin sorumluluğundaydı¹² (Taş, 2009, s. 261). Nakliye işinin kanuni bir çerçevede güvence altına alınarak yapılmasına rağmen tacirlerin Ankara ve çevresinden aldıkları malların şehirlerarası taşımacılığını yapan bazı devecilerin yaptığı zorbalıklar şikâyet konusu olarak belgelere yansımıştır. İstanbul'da ikamet eden Fransız elçisinin 1775 senesinde sunduğu arzuhalde, Ankara'da ikamet edip ticaretle uğraşan Fransa tacirlerin eskiden beri damga eminleri tarafından kötülüklerden korundukları dile getirilmiş ancak bazı ihmal ve görmezden gelmeler neticesinde Arab oğulları diye bilinen üç devecinin, bir süreden beri bu tacirlerin satın aldıkları sof ipliklerini zorla ve tehditle taşımak suretiyle alışılmıştan iki üç kat fazla ücret talep ettikleri ifade edilmiştir (AŞS. 163/849: 215)¹³. Şikâyet sonrasında ise, iki devletin kadim dostluğu ve aralarında yapılan anlaşma gereğince devecilerin uyguladıkları zorbalıkların engellenmesi yönünde Ankara kadısı ve damga eminine ferman gönderilmiştir. Yapılan şikâyetten anlaşıldığı üzere, geniş yetkilere sahip olan eminlerin ihmalleri veya kanunsuz işlere göz yummaları, tacirlere karşı zorbalıkların ve onların ticari güvenliklerini tehdit edici unsurların önünü açabilmekteydi. Fermanda, eminlerin yanı sıra yörede bulunan vali, hâkim, voyvoda, mütesellim, zabitan ve ayan-ı vilâyetin de verilen ahidnameye karşı gelmemesi istenmiş, emre uymayanların ise yerel yöneticiler tarafından haklarından gelinmek suretiyle cezalandırılacağı belirtilmiştir.

Şikâyete konu olan devecilerin kanunsuz olarak ücret istemeleri ve nakliye işlerinin devamlı kendilerinde kalmasını sağlamaya çalışmaları, muhtemelen

12- Sof ve şali alımı yapılması için İzmir ve İstanbul'dan Ankara'ya (% 2 daha değerli olduğu için) zer-i mahbûb denen altın para gönderilirdi. Tüccar, parasını kervancıbaşından gizlice bozdururdu. Kervanda herkes parasını değersiz eşyalar balyası içinde münasip bir şekilde saklardı. Tacirler, bu şekilde hem yol arkadaşlarından hem de yol boyunca kafileleri sızdırmasını bilen fakat denklemleri çözödürmeyen harâmilardan gizlemiş olurdu. (Sahillioğlu, 1969, s. 66). Eşkıya saldırısına karşı diğer bir güvence de yük hayvan sayısının 300'den 1000'den fazlaya kadar değişen gerçek konvoylar meydana getirmeye dayanıyordu. Toptancı tacirler ve tüccarlar risk almamak için, hızlı ama saldırıya açık küçük kervan yerine, mallarının sevki için güçlü bir kervan oluşmasını beklerken vakit kaybetmeyi tercih etmekteydiler. (Mantran, 1990, s. 83) (Zer-i mahbûb için ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Artuk, "Zer-i Mahbûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 44, Ankara-2013, s. 281-282).

13- Milli Kütüphane Mikro Film Arşivinde şer'îye sicilleri eski ve yeni numaraları ile verilmekte olduğundan her iki numaraya da atıfta bulunulmuş; iki noktadan sonra ise hüküm numarası verilmiştir.

tacirlerin zaman ve kâr getirisi olarak kendilerini zorunlu tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır. İplikleri develerin yanı sıra katırlarla da taşımak mümkündür. İzmir'e yaklaşık 22-25 günde varabilen develere nazaran katırlar, 15-20 gün zarfında menziline ulaşabilmekteydi. Ancak katırlar her birinde 70-80 okka mal bulunan iki balya taşırken, develer her biri 100 okka gelen iki balya taşıyabilmekteydiler¹⁴ (Sahillioğlu, 1969, s. 66). Bununla birlikte, develerin hava ve yol şartlarına daha dayanıklı olmaları da, tacirlerin bu şekildeki nakliye tercih sebepleri arasında sayılabilir.

Ticari faaliyetlerini sürdüren yabancı tacirlere ve bunların kazançlarına müdahale edenler arasında yaptıkları kanunsuzluk ve zorbalıklarla kaynaklarda isimleri sıklıkla anılan ayanlar ve ayanlık iddiasında bulunanlar da görülmektedir. Reayadan olup ancak toplum içindeki statüleri zaman zaman değişkenlik gösterebilen,¹⁵ genellikle mahalli güç ve servet sahibi olan bu kimseler, iktidarlarını korumayı ve nüfuzlarını arttırmayı daha çok mütegalibelik yoluyla gerçekleştirmişlerdir. Bu konuda, Hollandalı tacirlere uygulanan mütegalibelik örnek olarak verilebilir. 1758 senesinde ayanlık iddiasında olan kimseler, Ankara'da ticaretle uğraşan Hollandalı tacirlere musallat olup çok para kazandıkları iddiasıyla kendilerinden haksız ve kanunlara aykırı olarak para talebinde bulunup, vermeyenleri gerçek dışı suçlamalarla rencide etmişlerdir. Bu olayın yanı sıra, eski damga emini ile birlikte Bakkal Tosun, Teke oğlu Mehmed, Berber Hasan oğlu, İsmail oğlu Molla Mehmed ve Külahçı oğlu olarak bilinen kimseler, Panşu ismindeki Hollandalı tüccarın odasını basarak, kendisine ve hizmetkârına türlü eziyetlerde bulunarak hapsedmişlerdir. Elçilik vasıtasıyla sunulan arzuhale binaen Ankara sancağı mutasarrıfına ve naibine gönderilen emirde, durumun araştırılıp tacirlerin güvenliğinin sağlanması istenmiştir (AŞS. 142/828: 202). Ayanlık iddiasında bulunan bu kimselerin Hollandalı tacirlere yaptıkları zorbalıkların temelinde, ayan olabilmenin en önemli unsurlarından güç ve servet sahibi olma isteği bulunmaktadır. Dolayısıyla bu niyette olanların sık sık

14- Bir deve yükü ortalama 200-300 kg., bir katır yükü ise ortalama 60-80 kg. gelmekteydi. (İnalıcık, 2000, s. 442-443).

15- 1726 senesinde ileri gelenler ile ilgili olarak alınan kararla ayandan olan hanedan sahiplerine sancakbeyliği verilmesi kaidesi, yine aynı sene Karahisar-ı Sahip'te naip Yahya Efendi ve Müftü Ahmed Efendi'nin ayanlık mücadelesi vermesi, 1745 senesinde Ankara'nın yerli ve güçlü ailelerinden Nakkaşzade ailesine mensub es-Seyyid Ali Ağa'nın, Ahmed Efendi'nin sürgün edilmesi sonucu ayan olması ve 1787 senesinde şehir kethüdalığının kaldırılıp ayanlığın geri getirilmesiyle Ankara müftüsü es-Seyyid Süleyman Efendi'nin ayan seçilmesi pek çok örnekten bazılarıdır. (Özkaya, 1994, s. 118-120; Özdemir, 1986, s. 170; Kaya, 2012, s. 125).

kanunsuzluğa başvurmaları, hem halk hem de devlet nezdindeki imajlarını genellikle olumsuz olarak etkilemiştir.

Yabancı tüccar taifesini, yaptıkları kanunsuzluklarla zor duruma düşüren bir diğer grup askeri kesimden olmuştur. Bu konuda bazı damga emini, voyvoda ve kim oldukları belli olmayan ehl-i örften bir takım kimselerle birlikte genel olarak paşaların yaptıkları kanunsuzluklar belgelere yansımıştır. Reayadan olan kanun tanımaz kimselere göre makamsal güçlerinin, silahlarının ve geniş çevresel etkilerinin olması bu kişileri daha ön plana çıkartmaktaydı. Bunlardan, damga eminlerinin tüccar taifesine olan kötülükleri, kanunsuz olarak hariçten vergi toplama ve güç sahibi bazı kimselerle işbirliği yapmak suretiyle baskı oluşturma şeklinde belgelere yansımıştır. 1782’de ayandan bazı kimselerle beraber Fransız tacirlere kötülük yapma girişimi ile 1786’da aslen İzmir’de ikamet eden Abro isimindeki Hollandalı tacire vergi üzerinden uygulanan kanunsuzluk somut örnek olarak verilebilir. İlk örnekte, ayandan olan bazı kimseler damga emini ile ittifak yaparak Fransız tacirlerine kötülük girişiminde bulunmuşlar ancak başarısız olunca bu defa tacirler için çalışan simsarlara yönelmişlerdir. Simsarların çarşıda tiftik ve diğer malları satın almalarının engellenmesinin Fransız elçisi tarafından saraya bildirilmesi üzerine Ankara kadısına gönderilen hükümde, yapılan kötülöklere müdahale edilmesi ve alışverişlerin eskisi gibi yapılmasının sağlanması istenmiştir (AŞS. 172/858: 189). İkinci örnekte ise, Hollandalı tacirlerin kendi memleketlerinden tedarik edip gönderdikleri malları Ankara’da satıp karşılığında buradan aldığı tiftik ipliği ve diğer malları İzmir üzerinden Hollanda’ya göndermek için aracılık yapan Tacir Abro, aldığı tiftik ipliği için gereken vergiyi ödemesine rağmen hem Ankara damga emini hem de nakledilen mallar için İzmir damga emini tarafından fazladan vergi istenmesinden dolayı zor duruma düşmüş ve şikâyetçi olmuştur. Gönderilen fermanda, iki devlet arasındaki ahidnamede yazılı olan “*Nederlande vilâyetlerinin tâcirleri ve tercemânları ve sâir adamları deryâdan ve karadan memâlik-i mahrûseme gelüb bey’ ve şirâ’ eyleyüb âdet ve kânûn üzere rüsûm-ı aliyyelerin virdiklerinden sonra gelişde ve gidişde kapudânlardan ve deryâda bulunan reislerden ve gayriden ve asker halkından kimesneye mâni’ olmaya deyu*” hükmü gereğince tacirin rencide ettirilmemesi Ankara naibi ve mütesellimi ile İzmir naibi ve voyvodasından istenmiştir (BOA. C. HR. 160/7895). Bu örneklerden, bazı damga eminlerinin sahip oldukları geniş yetki ve yaptırımları asıl görevlerinin yanı sıra haksız kazanç elde etmek için de kullandıkları anlaşılmaktadır.

Askeri kesim tarafından yapılan zulüm ve kanunsuzluklarla ilgili belgelere yansıyan bazı hükümlerde faillerin kim olduklarına dair açıklayıcı bir ifade olmamakla beraber bu kişiler genel olarak askeri ya da ehl-i örf olarak tanımlanmışlardır. Örneğin, İngiltere elçisinin saraya sunduğu arzuhalde, ticaret için Ankara ve Beypazarı'na giden ve buralarda ücretlerini ödeyerek tuttıkları evlerden zorbalıkla çıkarılmaya çalışılan İngiliz tacirler maruz kaldıkları kanunsuzluğu yapanlar, ehl-i örf taifesinden bazı kimseler olarak ifade edilmiştir (AŞS. 95/781: 291). Adı geçen yerlerdeki sof ve tiftik ipliği ticaretini, muhtemelen ya kendi tekellerinde tutmaya çalışan ya da bu ticaretin başında olmak isteyen yerli tüccar taifesine aracılık eden bu kişilerin zorbalıklarının engellenmesi için 1719 senesinde Ankara mutasarrıfı ve kadısına hüküm gönderilmiştir. 1749 tarihli başka bir kayıta ise yerli esnaf ve yabancı tacirlere zulmedenler, askeri taifeden kimseler olarak belirtilmiştir. Kurşunlu Han'da sof ipliği tacirlerinin kullanımı için meşin torba diken esnaf grubu mevcut iken birkaç seneden beri askeri taifeden bazı kimselerin de bu işi yapmaya başlayıp, diktikleri torbaları yabancı tacirler değerinden çok yüksek bir meblağla zorla satmaları, tüccar taifesini zor duruma düşürmüş ve alışverişlerini terk etmelerine neden olmuştur. Bu durumun ayrıca damga mukataası gelirin¹⁶ azalmasına da sebep olması dolayısıyla, damga mukataası emini Mehmed Ağa'nın vekili ve aynı zamanda sofcular şeyhi olan Süleyman Halife, mahkemeye giderek yapılan zulümlerinin engellenmesini istemiştir¹⁷ (Akyüz, 2003, s. 136). Yukarıdaki örneklerde askeri olup kanunsuzluk yapan bu kimselerin yeniçeri sınıfından olma ihtimalleri hayli yüksektir. Şöyle ki, 18. yüzyıldan itibaren ekonomik buhranların yoğunlaştığı ve faaliyet şartlarının ağırlaştığı dönemlerde, bazı esnaf örgütleri, kendi aralarından seçtikleri yöneticiler yerine, bir devlet görevlisinin daha güçlü ve etkili olacağını düşündükleri için bu görevlinin himayesi altına girmeye imkân veren bir değişime rıza göstermişlerdir. Ancak bu geçişin daha ilk dönemlerinde yani 17. yüzyılın sonlarından itibaren nispeten önemli sayıda yeniçeri, esnaf arasına sızmıştı (Mantran, 1990, 346-347; Çelik, 2019, s. 1690). Geçiş sadece

16- Ankara damga mukataasının 18. yüzyılın başlarından sonlarına kadar çeşitli yıllara ait gelirleri en düşük 21800 ila en yüksek 30270 guruş arasında olup ortalama değeri 28290 guruşdur. (Ergenç, 2009, s. 278). Ergenç'in verdiği tabloda yer almayan 1774 senesine ait yıllık gelir 28073 guruşdur. (AŞS. 162/848: 392).

17- 1774 senesine ait bir kayıt ise yerli sofcu esnafının şikâyetini içermektedir. Ankara'daki sofcu esnafı mahkemeye başvurarak, eskiden beri dokuma için imal olunan iplikten gelir gider adıyla herhangi bir vergi alınmaz iken sofcular şeyhi namındaki iplik pazarı kethüdası Hacı Süleyman'ın, kolcu akçesi adı altında vergi talep ederek kendilerini taciz ettiğini belirtmişler ve şikâyette bulunmuşlardır (AŞS. 162/848: 392).

yönetim kadroları ile sınırlı da değildir. Birçok askeri görevli ticaret ve zanaat alanlarına kaymaktaydı. Mevcut kayıtlar ek iş tutan askerler arasında en çok yeniçerilerin bulunduğunu göstermektedir. Bu konuya ilişkin 17. yüzyıla ait Edirne, Bursa, Ankara, Trabzon ve Konya şer'iyе sicillerine yansımış pek çok kayıt bulmak mümkündür. Buna bağlı olarak türlü işler yapan yeniçeriler, ya esnaf teşkilatıyla ilgili, ya da ticari mukavelelerle ilgili konularda mahkeme kayıtlarına geçmekte, ya da terekelerinde yer alan kayıtlardan hangi işi yaptıkları ortaya çıkmaktadır (Oğuzoğlu, 1983, s. 174; Çelik, 2019, s. 1691).

Ehl-i örf veya askeri olarak tanımlanan kesimden özellikle yerel yöneticilik görevini üstlenenlerin gerekçe göstermeksizin yaptıkları uygulamalar da tacirlerin zor duruma düşmelerine sebep olabilmekteydi. Batı isimli Fransız tüccar ile Zanki isimli Hollandalı tüccarın, sekiz yük tiftik ipliğini¹⁸ ve yirmi beş top ipliğini¹⁹ İzmir'de bulunan ortaklarına götürmek üzere anlaşılan Beypazarı katırcılarından el-Hac Hızır'ın ölmesi üzerine, Beypazarı voyvodası²⁰ Ömer Ağa'nın sebepsiz yere mallara el koyması, bu duruma açık bir örnektir. Kendisine 500 kuruş verilmedikçe malların iade edilmeyeceğini bildiren Ömer Ağa, daha sonra 77 kuruş alarak malları teslim etmiştir. Yaşanan bu hadiseden sonra tacirler, 1728 senesinde haksızlığın giderilmesi, verdikleri paranın geri alınması ve de bölgede ticaretle uğraşanların rencide edilmemeleri yönünde ferman talep etmişlerdir (BOA. C. İKTS. 36/1786). Ömer Ağa'nın talep ettiği paranın, tacirlerin mallarının korunması ve güvenliğinin sağlanması karşılığında olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce yapılan anlaşmalarla her türlü güvenlik ve ticari serbestlik durumları belirlenmesine rağmen özellikle yönetici görevinde olanlar tarafından yapılan kural tanımaz ve menfaate yönelik tavırlar, şikâyetlerin artmasına sebep olmaktadır. İster yönetilen zümreler içinde olsun, isterse istihdam edilen devlet görevlisi kadroları arasında olsun, herhangi bir kişinin haksızlığa uğradığı anda, müracaat etmesi gereken ilk mercide, talebin karşılık bulmaması durumunda, doğrudan padişaha başvurma hakkı olan şikâyet hakkı (Taş,

18- Bir katır yükü 60-80 kg. olarak kabul edilmektedir. Bu hesaba göre yaklaşık 480-640 kg. tiftik ipliği alınmıştır.

19- 50 top bir beygir yükü miktarıdır. (İnalçık, 2000, s. 443). Bu hesaba göre yarım beygir yükü iplik alınmıştır.

20- Voyvodaların bölgesel faaliyetleri ve kanunsuzlukları için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorlu'nda Ayanlık*, TTK, Ankara-2014, Kemal Kaya, "19. Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar", *OTAM*, Sayı:19, 2006, ss. 239-255, Vehbi Günay, "Batı Anadolu'da Ayanlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancalı Veli", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:XXI, Sayı:2, Aralık-2006, ss. 93-118.

2007, s. 189), reaya, askerî, zimmî, Müslüman ayırımı olmaksızın herkese açıktı. (İnalcık, 1988, s. 35). Osmanlı sınırları dâhilinde geçici süreyle ya da daimi olarak ticari faaliyette bulunan gayrimüslimler de, bu haklarını ihtiyaç duyduklarında kullanmışlardır. Herhangi bir kanunsuzluğa maruz kaldıklarında yapılan şikâyetler, ahidnamelerde belirlenen şartlar gereği İstanbul'da bulunan elçileri aracılığıyla olmuştur. Böylece hem şikâyetin yerine ulaşması hem de sorunların giderilmesi ve taleplerin karşılık bulma süreci daha hızlı işleyebiliyordu.

Yabancı tüccar taifesi, Ankara'da çeşitli mevki ve makamlarda bulunan bazı yönetici ve görevlilerin uyguladıkları kanunsuzlukların yanı sıra zaman zaman paşaların zorbalıklarına²¹ ve halk tarafından yapılan hakaretlere de maruz kalmaktaydılar. Bu durumun gittikçe sık tekrarlanması Fransızları daha çok etkilemiş olacak ki, kendi sefirlerinin himayesini istemişler ve şehre bir konsolos tayini için ricada bulunmuşlardır. Kendilerini himaye edecek bir konsolosun olmaması ve buna bağlı olarak iflas tehdidinin altında olmaları, aralarında anlaşarak masrafları ortaklaşa görmelerini ve birinin meselesi hepsinin davasıymış gibi hareket etmelerini sağlamıştır. Her ne kadar sonradan ticaretin önem kazanması, farklı milletlerin dayanışmasında çözümlere neden olsa da, birlikte hareket ettikleri müddetçe tecavüz ve baskılara karşı koyabilmişlerdir (Sahillioğlu, 1969, s. 66).

Toplumun değişik kesimleri tarafından kendilerine uygulanan her türlü kanunsuzluklara karşı ahidnamelere dayanarak devletten yardım isteyen ve bu yardımlar karşılığında sorunları giderilen yabancı tüccar taifesinin, her zaman mağdur olmayıp zaman zaman kendilerinin de kanunsuzluk yaptıkları belgelerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Yaptıkları kanunsuzluklar, ticari kârlarını arttırmaya yönelik olarak ekseri vergi üzerinden olmaktadır ve bu defa mağdur olup maddi zarara uğrayan kesim, mukataayı toplama görevini üzerine alanlarla devletin kendisiydi. Mukataa tahsildarı olan Ali isimindeki kimse, İstanbul'a sunduğu arzuhalinde bu konuda yaşadığı sıkıntıyı ve yapılan kanunsuzluğu açıkça dile getirmiştir. İzmir'e tiftik ipliği gönderen tüccar taifesinden vekili aracılığıyla damga vergisini talep eden Ali, tacirlerden mallarını satmadan vergi vermeyecekleri karşılığını aldığını ancak bu durumun kanunlara ve iltizam şartlarına aykırı olduğunu belirttikten sonra İzmir'e giden malların vize ettirilip vergilerin toplanması ve bu konuda kendilerine karşı gelinmemesi yönünde

21- Paşaların halka karşı yaptığı zorbalıklara örnek olarak bkz. Süleyman Demirci, Hasan Arslan, Osmanlı Türkiye'sinde Eşkiya, Devlet ve Siyaset, Yalın Yayıncılık, İstanbul-2012, s. 58-59.

ferman talebinde bulunmuştur. 1705 senesinde gelen emirde, Ankara dışında Rumeli, Anadolu ve İstanbul'da vergisi verilmemiş tiftik ipliği ve damgasız sof bulunması halinde devlet için toplanması görevlilerden istenmiştir (BOA. İE. ML. 73/6783). Bu konuda vergi vermeme ya da az verme gibi yapılan kanunsuzluklara ilave olarak yasalara uygun şekilde aracılık yapanları saf dışı bırakmak suretiyle kazancı arttırmaya yönelik girişimlerde de bulunulmuştur. Ankara ve Beypazarı'ndaki sof ipliğini toplayıp, İzmir iskelesine getirip burada yabancı tacirlere satanlar ve üzerlerine düşen vergileri damga eminlerine verenler eskiden beri yerli tacirler iken, 18. yüzyılın başlarında bazı Avrupalı tacirler, bu düzeni bozmaya yönelik harekette bulunmuşlardır. Ankara ve Beypazarı'na gelip yerleşen Avrupalılar, tiftik ipliklerini açıktan ve gizliden götürmenin yanı sıra türlü hilelere de başvurarak az vergi ödemişlerdir. Bu durum, devlet ve aracı yerli tacirlerle birlikte dışarıdan gelen başka tacirlerin de zarar etmelerine yol açmıştır. Ankara sancağı mutasarrıfı, Beypazarı naibi ve voyvodasına hitaben gönderilen 1708 tarihli fermanda, kanunsuzluk yapan tacirlerin şehirde ilişkide bulunduğu diğer tacirlerle hesaplarının kesilip bir an önce İzmir'e gönderilmeleri istenmiştir (AŞS. 85/771: 433).

Devlet, yapılan ahidnameler ile tüccar taifesinin güvenliğini ve çıkarlarını gözetirken, diğer yandan yüksek bir getiriye sahip tiftik pazarından gelir kaybı yaşamamak için vergilendirmeyi ve buna bağlı denetimi de sıkı tutmaktaydı. Bölgede üretilen kumaşların satılıp ihracı, Ankara'dan yapıldığı için, vergilendirmesi de Ankara'daydı. Kumaşlardan vergi alınırken, verginin alındığını kanıtlamak üzere bir damga basıldığı için, verginin genellikle adı belgelerde sof damga resmi olarak geçmektedir (Taş, 2006, s. 50). Yukarıda da bahsedildiği üzere, Ankara'dan başka Rumeli, Anadolu, İstanbul ve herhangi bir yerde vergisi verilmemiş tiftik ipliği ve damgasız sof bulunması halinde bu ürünlerin kanun üzere devlet için toplanması yönünde emirnameler gönderilmiştir (BOA. C. İKTS. 36/1786). Bununla birlikte vergi kayıplarının minimum seviyede kalması ve üretimle ilgili aksaklıkların giderilmesi için de ilgili memurların yetki sınırları ve görev alanları geniş tutulmuştur. Bu görevlilerden damga mukataası eminleri, görevleri gereği hem üretim hem de vergilendirme sürecinin başından sonuna kadar bir aksaklık çıkmaması için daima nezaret ve dikkat etmek zorundayken (Karaman, 2013, s. 402), vergi toplama usullerinden birisi olan iltizamı, kanunlarda gösterilen oran ve usullere göre toplama görevini üstlenen mültezimler ise, belirlenen bu vergileri toplamının yanı sıra aynı zamanda o faaliyeti

ve faaliyet içinde istihdam edilen kişileri yönetme ve denetleme görevlerini de yerine getirmekteydiler. Bu yüzden faaliyetin gerçekleştiği mekân, onların yetki alanı olup, ticaret söz konusu olunca bu alan farklı şehirleri içine alan geniş bir bölgeye yayılabiliyordu. Bu özelliklerinden dolayı Ankara ve İzmir'deki mültezimler, bu iki şehir arasında faaliyette bulunan tacirlerin nerede, nasıl meta alacaklarını, bunu hangi yollardan İzmir'e ulaştıracaklarını, orada hangi mekânlarda kimlere teslim edeceklerini denetleme hakkına sahiptiler (Taş, 2006, s. 50). Vergi denetiminin yanı sıra sof ve şalî satışının Ankara bedesteninin dışında yapılmaması yönünde de bir denetim söz konusuydu. Ancak, bedesten dışında satışın önlenmesine dair zaman zaman ferman verilmesi, kurallara aykırı hareketlerin her zaman önlenemediğini göstermektedir. Buna rağmen denetim sıklığı sebebiyle bu aykırı davranışların kısa zamanda fark edilerek gerekli tedbirlerin alındığı da anlaşılmaktadır (Karaman, 2013, s. 403).

SONUÇ

Köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Ankara, 16. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ortalarına kadar tiftik keçisi yetiştiriciliğinde öncü bir şehir olmuş ve buna bağlı olarak tiftik ipliği ile sof ticaretine merkezlik yapmıştır. Ancak Avrupa üretim sanayinin gelişimine bağlı olarak bundan sonraki aşamada ihracatta sof ve sofa dayalı mamul madde talebinin yerini kaba sof yünü ve tiftik ipliği almıştır. Bu durum Ankara'nın önemini yitirmesine, Avrupa'da sofila ilgili değişik üretim alanlarında yeni merkezlerin oluşmasına neden olmuştur.

Tiftik ve sofa dayalı ürünlerin ticareti ilk zamanlar yerli tacirlerin elinde iken, softan elde edilen her türlü giyim ve aksesuar malzemelerinin ününün Avrupa başta olmak üzere dış pazarlarda yayılmasıyla birlikte, şehirde bulunan farklı milletlere mensup yabancı tüccar sayısında hızlı bir artış görülmüştür. Özellikle Venedik, Hollanda, Fransa ve İngiltere kökenli tüccar taifeleri, önceleri İzmir üzerinden kısa vadeli sonraları ise Ankara ve çevresinde yerleşim yapacak şekilde uzun vadeli bir ticari faaliyetin içine girmişlerdir. Tacirler, yoğun şekilde yaptıkları bu ticari faaliyetler ile şehir hayatındaki hareketliliğin artmasına etki etmelerinin yanı sıra, hem Ankara'nın hem de Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve ticari gelişimine de önemli katkılar sağlamışlardır.

Tüccar taifesi, ticari faaliyet ve ilişkilerini etkin bir şekilde yürütürlerken reaya ve askeri kesimden bazı kimselerin zaman zaman kanunsuzluklara maruz kalmışlar ve zor duruma düşmüşlerdir. Genellikle fazladan ve hariçten vergi

toplama ya da yüksek kazançlarından pay almaya yönelik olan bu kanunsuz hareketler, duruma göre baskı ve zorbalıkla can güvenliklerini tehdit edici bir hale de gelebiliyordu. Herhangi bir kanunsuzlukla karşılaştıklarında yapılan tehdidin niteliğine ve etkisine bakmaksızın Osmanlı Devleti tarafından kendilerine verilen ahidnamelere de güvenerek şikâyetlerde bulunmuşlardır. Mensubu oldukları ülkelerin İstanbul'da bulunan elçileri vasıtasıyla kurumsal bir kimliğe oturtulmak suretiyle yapılan şikâyetlerin akabinde, tacirlerin haklarının korunması, kanunsuzluk yapanların cezalandırılması ve ahidnameye aykırı hareketlerde bulunulmaması yönünde ilgili yönetici ve kişilere hitaben merkezden fermanlar gönderilmiştir.

Değişik zamanlarda kendilerine yapılan kanunsuzluklar karşısında zor duruma düşen ancak haklarını her durumda aramasını bilen yabancı tüccar tatifesi de, yaptıkları ticaretten daha fazla kâr edebilmek ve belki de aradan yerli tacirleri çıkartarak pastadan daha fazla pay alabilme gayesiyle özellikle vergi konusunda zaman zaman hile ve kanunsuzluklara başvurmuşlardır. Ancak pek çok konuda olduğu gibi vergi konusunda da dikkatli davranan devlet, yetkili kişileri uyarmak ve talimat vermek suretiyle tiftik ipliği üzerinden olası bir vergi kaybını önleyici tedbirleri almaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet, *İktisat Fonu*. [C. İKTS.] (23/C/1153 [Hicri]).(Dosya No:24, Gömlek No: 1181).

Cevdet, *İktisat Fonu*. [C. İKTS.] (Ca/1185 [Hicri]).(Dosya No: 3, Gömlek No: 125).

Cevdet, *İktisat Fonu*. [C. İKTS.] (Ca/1141 [Hicri]).(Dosya No:36, Gömlek No: 1786).

Cevdet, *Hariciye Fonu*. [C. HR.] (Za/1200 [Hicri]).(Dosya No:160, Gömlek No: 7985).

İbn'ül Emin, *Maliye Fonu*. [İE. ML.] (Ra/1117 [Hicri]).(Dosya No:73, Gömlek No: 6783).

Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi [MKMA]

Ankara Şer'iyeye Sicilleri [AŞS.]. (1120 [Hicri]). (Defter No: 85/771, Belge No: 433).

Ankara Şer'iyeye Sicilleri [AŞS.]. (1131 [Hicri]). (Defter No: 95/781, Belge No: 291).

Ankara Şer'iyeye Sicilleri [AŞS.]. (1171 [Hicri]). (Defter No: 142/828, Belge No: 202).

Ankara Şer'iyeye Sicilleri [AŞS.]. (1188 [Hicri]). (Defter No: 162/848, Belge No: 392).

Ankara Şer'iyeye Sicilleri [AŞS.]. (1189 [Hicri]). (Defter No: 163/849, Belge No: 215).

Ankara Şer'iyeye Sicilleri [AŞS.]. (1196 [Hicri]). (Defter No: 172/858, Belge No: 189).

Tetkik Eserler

Altınay, A. R. (1988). *Onbirinci Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı (1592-1688)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Aktüre, S. (1978). *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*. Ankara: ODTÜ Yayınları.

Akyüz, J. (2003). *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Ankara Vilayet Sâlnâmesi (1325/1907), (1995). Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.

Cezar, Y. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. Cilt:IV. Ankara: TTK.

Çelik, B. (2019). Yeniçerilerin Esnaflaşmasında Orducu Görevinin Rolüne Dair Bazı Tespitler. *Belgi Dergisi*. Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını. C.II, S.18, Yaz 2019/II, 1683-1700.

Çerçioğlu Yücel, G. (2018). *Tarihi Dokumak: Bir Kentin Gizemi Sergisi Sof, Tiftik ve Ankara Keçisinin 600 Yıllık Serüveninin İzinde*. Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. 9-41.

Demirci, S. & Arslan, H. (2012). *Osmanlı Türkiye'sinde Eşkiya, Devlet ve Siyaset*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.

Ergenç, Ö. (1975). *1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisat Tarihine Ait Araştırmalar*. Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar, Haziran 1973, H.Ü. Yayınları, 145-164.

Ergenç, Ö. (1988). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler. *Bellekten TTK*. LII, S.203, 501-533.

Ergenç, Ö. (1995). *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.

Ergenç, Ö. (2000). 16. Yüzyıl Ankara'sı: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri. *Tarih İçinde Ankara Eylül 1981 Seminer Bildirileri*. 49-83.

Ergenç, Ö. (2009). İzmir Harcı Tiftik İpliği: Ankara Sofunun İzmir Üzerinden İngiltere Serüveni (1700-1800), *I. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri: Geçmiş ve Gelecek Sempozyumu 25-26 Eylül 2008*, İzmir, 267-278.

Goffman, D. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Günay, V. (2006). Batı Anadolu'da Ayanlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancalı Veli. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXI, Sayı:2, Aralık: 93-118.

İnalcık, H. (1960). Bursa, XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar. *Bulleten TTK*, XXIV/93, 45-102.

İnalcık, H. (1988). Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar. *Osmanlı Araştırmaları VII-VIII*, İstanbul: 33-54.

İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*. Cilt 1. İstanbul: Eren Yayınları.

İnalcık, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: YKY Yayınları.

Karaman, D. (2013). *18. Yüzyıldan Tanzimat'a Ankara (İdari, Askeri, Mali Tarih)*. Ankara: Cedit Neşriyat.

Kaya, M. (2012). 18. Yüzyılda Ankara'da Ayanlık Mücadeleleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 17/Güz, 119-138.

Kaya, K. (2006). 19. Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar. *OTAM*, 19, 239-255.

Kütükoğlu, M. S. (2013). *Ahidname. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 1, Ankara, 536-540.

Kütükoğlu, M. S. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*. Ankara: TTK.

Aubry De La Motraye. (2007). *La Motraye Seyahatnamesi*. İstanbul: İstiklal Kitabevi.

Mantran, R. (1990). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*. C.I, Ankara: Çev: Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Oğuzoğlu, Y. (1983). Osmanlı Şehirlerindeki Askerîlerin Ekonomik Durumuna İlişkin Bazı Bilgiler. *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 169-178.

Ongan, H. (1955). Ankara Sofculuğu İle İlgili Bazı Vesikalar. *Ankara Belediye Dergisi*, Yıl:4, Sayı:13.

Özdemir, Rıfat. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosya-Ekonomik Yapısı 1785-1840)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Ankara: TTK.

Sahillioğlu, H. (1969). XVIII. Yüzyıl Ortalarında Sanayi Bölgelerimiz ve Ticari İmkânları. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt: XI, 61-66.

Şemseddin Sami, (1996). *Kâmûs-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tamur, E. (2018). *Ankara Keçisi ve Yetiştiriciliği ve Ankara Tiftik Sanayi Tarihine Genel Bir Bakış*. Tarihi Dokumak: Bir Kentin Gizemi Sof, Koç Üniversitesi VEKAM, Ankara, 71-86.

Taş, H. (2006). *XVII. Yüzyılda Ankara*. Ankara: TTK.

Taş, H. (2007). *Osmanlı'da Şikâyet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler*. *MSY (Memleket, Siyaset, Yönetim)*, C.II, Sayı: 3, 187-204.

Taş, H. (2009). İzmir Ticaretini Besleyen Anadolu Şehirleri: Ankara Örneği. *I. Uluslararası Akdeniz Ticareti ve Liman Kentleri: Geçmiş ve Gelecek Sempozyumu 25-26 Eylül 2008*, İzmir, 258-266.

Artuk, İ. (2013). *Zer-i Mahbûb, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 44, Ankara.

Webb (Yıldırım), G. (2006). *XVIII. Yüzyılda Tiftik İpliğinin Osmanlı-İngiliz Ticaretindeki Yeri*, (T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

Mustafa KAYA

**18. YÜZYILDA ANKARA'DA TİFTİK İPLİĞİ VE SOF TİCARETİ YAPAN YABANCI TACİRLERE
YÖNELİK KANUNSUZLUKLAR**

Şuayp ATEŞ

**1075-1099 / 1664-1688 TARİHLİ ANONİM BİR ESERE GÖRE II. VİYANA SEFERİ'NDE
OSMANLI ORDUSU**

Fatih KIYICI

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ (1950-1960) ERZURUM KAMU YATIRIMLARINA BİR ÖRNEK:
TORTUM HİDROELEKTRİK SANTRALİ**

Fevzi Rifat ORTAÇ - Ali KURT - Meriç KILINÇ

**ÖĞRETİM ELEMANLARININ KALİTE GÜVENCESİ ALGISININ ÖLÇÜMLENMESİ, BİR VAKIF
ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ**

İbrahim ÜNALAN

NECİB MAHFÛZ'UN TARİHİ ROMANLARINDA KADIN TİPLERİ

Işlay DOĞMUŞ - Sait YILDIRIM

ÇALIŞMA HAYATINDA YAŞLI OLMAK

Şuayip ÇELEMOĞLU - Alper ATICI

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ İLKOKUL YAPILARINA BİR ÖRNEK: MALATYA GAZİ
İLKOKULU**

Nazan ÇİFTÇİ TOMBAL

MELİH CEVDET ANDAY'IN ŞİİRLERİNDE KULLANILAN DOĞA UNSURLARI

Cülay ORUÇ

Nilüfer GÖLE, SEKÜLER VE DİNSEL: AŞINAN SINIRLAR

ANASAY

anasaydergisi@hotmail.com

